

UGRIN Emese

Globális politikai játszmák

A való világ területszerzés-célú háborúja, amelynek fókuszában de jure Ukrajna szuverenitása és területi integritása áll, az eredetileg politikai nyomásgyakorlásra szolgáló szankciók hadrendbe állítása és az arra adott orosz viszontválasz okán, de facto elérték a globálisan szerveződő ellátási láncokat is. Ezzel pedig megnövekedett a háború globális kiterjedésének kockázata a virtuális térben. Egy lokális konfliktus (ideértve a polgárháborút is) – attól függően, hogy a szemben álló felek vagy az őket háttérből támogató erők milyen mértékben ágyazódtak be a globális gazdaságba – bármikor világháborúba csaphat át, mert a tér és idő dimenziói a virtuális térben összecúsznak. Következésképpen, a földrajzi determinizmuson alapuló szuverenitás jogelvé a virtuális térben nem érvényesíthető.

*

I. Egy háború, amiben semmi sem az, aminek látszik

Oroszország Ukrajna elleni katonai támadásával kapcsolatosan még mindig válaszra vár a kérdés: villámháború vagy hosszú fegyveres konfliktus-e a Kreml célja? A politikusok, elemzők, a médiumok többsége inkább az előbbire tippelnek. A katonai és biztonságpolitikai szakértők véleménye ezzel szemben megoszlik. Már önmagában ez a két eltérő vélemény is figyelmet érdemel. A villámháború tervét elvető nézet legmarkánsabb szószólója Robert C. Castel izraeli elemző, aki a politikai szempontok teljes kizárásával, a katonai hadműveletek geostratégiai vonatkozásaira fókuszálva úgy látja, hogy a hadi események fokozatosan, de logikus sorrendben követik egymást, kezdve a pszichológiai hadviseléstől, a katonai létesítmények megsemmisítésén át az ukrán hadsereg erőközpontját bekerítő hadműveletekig. Amennyiben a „fegyveres erők felmorzsolása sem hozza meg a várt eredményt, akkor a triád harmadik pólusa, az ukrán nép kerül az orosz célkereszt középpontjába”.¹

A médiumok és a nyugati politikusok – élükön Washingtonnal, Brüsszellel és az ukrán kormánnyal – a megtámadott erkölcsi fölényt és katonai erejét abból vezetik le, hogy a tervezett villámháború elbukott, mert az ukrán haderő az agresszort stratégiaváltásra kényszerítette. A stratégiaváltás másik okát az orosz hadsereg logisztikai hiányosságaiban jelölik meg. E nézet szerint Oroszország katonai erejének mítoszától megfosztva, erkölcsi és politikai bukásra van ítélve.

¹CASTEL, Robert C. előadása 2022.03. Robert C. CASTEL: *Putyin haditervének ez még csak az első fázisa*. Neokohn (2022. február 28.) <https://neokohn.hu/2022/02/28/putyin-haditervenek-ez-meg-csak-az-első-fázisa/> (Letöltés: 2022.04.14.).

R. C. Castel elemzése stratégiai szempontból azért tekinthető racionálisabbnak, mert különválasztja a háború katonai és politikai céljait. Ezzel gyakorlatilag arra is rámutat, hogy a politikai győzelem nem okvetlenül a katonai győzelemben valósul meg, és vice versa. Castel logikáját követve, az események katonai burkát lehántva nyilvánvalóvá válik, hogy az orosz–ukrán összecsapás háttérében nem egy, hanem háborúk egész sora zajlik.

1. A háború lokális szintje: harc a szuverenitásért

Az első, mindenki számára látható és legdurvább dimenzió a fizikai háború, amely valójában a Krím-félsziget annektálásával (2014. február 27.) kezdődött, majd a minszki megállapodást követően mintegy hét év állt a felek rendelkezésére, hogy vitás ügyeiket rendezzék. A háború második szakasza a minszki feltételek nem teljesülte, valamint Ukrajna külpolitikája okán (Szabadkereskedelmi Megállapodás az EU-val, NATO-tagság iránti kérelem) robbant ki újra (2022. február 24.). A háborús konfliktus okai a kezdeti szuverenitás és területi integritás, valamint a kisebbségi és emberi jogok megsértése mellett Oroszország biztonságpolitikai aggályaival bővültek ki.

Az orosz–ukrán proxyháború gyökereit az orosz politikai elemzők többsége Oroszország biztonságpolitikai érdekeit garantáló, a nemzetközi jog által érvényre juttatható egyezmény hiányára vezetik vissza. Fjodor Lukjanov szerint a bipoláris világrend felbomlását követően Oroszországot egy olyan világrendbe szorították be, amelyet a nyugati államok nélküle alakítottak ki. Oroszország fejlődését nem akadályozták – tegyük hozzá, mindaddig, amíg azok az EU érdekeit szolgálták –, de szigorú keretek közé szorították.² Az orosz értelmiség nagy része ezért úgy tekint 2022. február 22-ére, mint a nyugat diktálta kényszerhelyzet (Lukjanov szerint „kísérlet”) lezárására/lerázására.³ „The page of cooperation with the West has been turned. This does not mean that isolationism will become the norm, but it does mark the end of an important historical chapter in political relations.”⁴ Lukjanov írása rávilágít arra is, hogy a szuverenitás és Oroszország biztonsága/biztonságérzete történelmileg elválaszthatatlan egységet alkotnak. Orosz szemmel nézve tehát a jelenleg zajló háború nem Ukrajna

²Ez a bekerítési politika különösen 2002 óta érezteti hatását. Putyin hatalomra kerülésével elkezdődött a romok eltakarítása, és Oroszország közép- és hosszú távú fejlesztésének programja. Ugyanakkor még a külső szemlélő számára is szembeszökő a tény, hogy minden olyan nagy ívű, a globális gazdaságba való bekapcsolódást szolgáló projekt megvalósulása elakadt vagy lelassult, ami nem szolgált közvetlenül a nyugati érdekeket. Ezek sorában az egyik legfontosabb projekt az EGU létrehozása, és globális régióvá fejlesztése. Ennek keretében a Fekete-tenger bekapcsolása a kelet-nyugat irányú kereskedelmi útvonalba, valamint a Kaszpi- és a Fekete-tengert összekötő nagy csatorna megépítésével Közép-Ázsia bekapcsolása a világtengereken zajló kereskedelembe. A projektből egyedül a tengeralatti gázvezetékek, a Déli- és a Kék Áramlat születte meg, amelyek kulcsfontosságúak Európa gázellátásában. A fekete-tengeri projekt legfőbb akadályait Ukrajna és Grúzia ellenállása jelentette. A Balti-tenger térségében megépült az Északi Áramlat 1–2, bár a második vezeték szükségességét sokan, köztük az USA is megkérdőjelezi. A biztosítékot viszont az Oroszország partvonalai mentén haladó északi-tengeri kereskedelmi útvonal kiépítésének projektje verte ki. Ezzel ugyanis kiváltható lenne a jóval drágább és hosszabb, valamint az USA ellenőrzése alatt álló csendes-óceáni és atlanti-óceáni útvonalak egy része. Ehhez szorosan kapcsolódik az Arktikum nyersanyagokban rendkívül gazdag területeinek feltárása és kiaknázása. Az északi projektek sikerében leginkább Kína és a távolkeleti államok érdekeltek. Putyin együttműködést kezdeményezett Japánnal Szibéria fejlesztésére (érdekes módon Sinzo Abe nem sokáig maradt miniszterelnök). Hasonlóan szúrja az USA szemét az Indiával kialakult szoros kapcsolat. India atomerőmű-fejlesztéseit és haderejének modernizálását az orosz hadiiparral együttműködve szisztematikusan folytatja már évek óta. Nem véletlen, hogy az első Oroszország elleni szankciók éppen a fegyverszállításokat célozták meg.

³Лукьянов Фёдор: *Старое мышление для нашей страны и всего мира.* // Россия в глобальной политике, 2022, №2 Март/Апрель (DOI: 10.31278/1810-6439-2022-20-2-5-10).

⁴LUKYANOV Fyodor A.: *The End of an Era. Russia in Global Affairs (Editor's Column)* 01.03.2022. <https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-end-of-an-era/> (Letöltés: 2022.04.19.)

bekebelezéséről vagy területszerzésről, hanem az Európától/Nyugattól való elszakadásról, Oroszország politikai szuverenitásáról szól.

Orosz-ukrán összefüggésben a háború tétje egyrészt az Oroszország határait és biztonságpolitikai érdekeire vonatkozó, a nemzetközi jog által garantált egyezmény hiányának pótlása:⁵ a szovjet utódállamok vitás területi rendezése, ideértve a szakadár Donbasz, a 2014-ben annektált Krím-félsziget, a Georgiából de facto kivált Dél-Oszétia, és az örmény–azeri viták tárgyát képező Hegyi-Karabah státuszának rendezése,⁶ esetleges népszavazások megtartása nemzetközi ellenőrzés mellett.⁷ Másrészről, Ukrajna és Grúzia szuverenitásának garanciái: területi integritás, nemzetközi szervezetekhez való szabad csatlakozás (NATO, EU), illetve semlegességük garantálása. Harmadrészt, az emberi jogok védelme, a kisebbségi jogok és a területi autonómia kérdésének rendezése Ukrajnában. Ezen problémák tisztázására elvileg a diplomáciai eszközök és a nemzetközi jog megoldásokat tud nyújtani, amiért is a háború kezdeményezése indokolatlan.⁸ Azt azonban látni kell, a fennálló határrendezések a földrajzi determinizmus azon elvére alapoznak, melyeket a II. világháborút követően a nagyhatalmi alkuk határoztak meg. Ettől egyedül csak Németország egyesítésekor tértek el. Jogi értékű precedens tehát van. Ezzel szemben a Szovjetunió felbomlását nem követte az utódállamok területi és biztonsági garanciáit tartalmazó átfogó nemzetközi rendezés. Ezzel pedig nem kevesebb történt, minthogy „kőbe véste” az oszd meg és uralkodj elvén meghúzott sztálini határokat.

⁵A Szovjetunió szétesését követő ígéretes szerződéses parafálása elmaradt. Az egyetlen írásbeli megállapodás tudomásom szerint csak a „Budapesti memorandum” volt (1994. december 5.), s az kifejezetten csak a nukleáris fegyverek leszerelésére vonatkozott Ukrajnában, Fehéroroszországban és Kazahsztánban. Ezen államok a jövőre vonatkozóan lemondanak a nukleáris fegyverkezésről – tehát mint utódállamok benn maradnak az Atomszorompó egyezményben –, cserébe az oroszok ígéretet tettek arra, hogy szavatolják az utódállamok szuverenitását és területi integritását. Lényegében a budapesti memorandumot szegte meg Moszkva a Krím elfoglalásával. A kérdés ugyanakkor vitatható, mert a krími tengeralattjáró-támaszponton vannak az orosz atommeghajtású (ilyen volt az elsüllyedt Kurksz) és atomtöltettel felszerelt tengeralattjárók is, amelyek biztonsága az ukrán belpolitikai helyzet miatt nem volt szavatolva. Ugyancsak a „Budapesti memorandum” sérült meg a két ukrán szakadár állam függetlenségének 2022. február 21-i elismerésével. Ennek viszont közvetlen előzménye volt Zelenszkij ukrán elnök beszéde az 58. Münchener Biztonsági Értekezleten (2022. február 19.), amelyben kijelentette, ha a Budapesti Memorandum nem védi meg Ukrajna integritását, „akkor Ukrajnának minden joga meglesz hozzá, hogy azt gondolja, hogy a Budapesti Memorandum nem működik, és kétségbe vonhatja az 1994-es döntési csomag minden elemét.” Az idézet értelmezéséhez előzményként meg kell említeni Ukrajna berlini nagykövetének, Andrej Melnyiknek azon kijelentését (2021. április), hogy ha Ukrajna nem tud belépni a NATO-ba, akkor csak úgy tudják megvédeni magukat, ha újra felfegyverkeznek, és akkor Ukrajna elkezd atomfegyvereket fejleszteni. Zelenszkij nyilatkozatára azonnal ráugrottak az oroszok. A támadás előtt néhány nappal (február 21-én) az orosz nemzetbiztonsági tanács nyilvános ülésén (az erről készült videót a Youtube azóta törölte) Szergej Sojgu orosz védelmi miniszter kifejtette, hogy az ukránoknak „megvan a felszerelésük, technológiájuk, szakembereik, akik révén komolyabb képességre tehetnek szert, mint Észak-Korea vagy Irán”.

⁶A csak Oroszország által elismert szakadárállam, Dél-Oszétia elnökválasztás: népszavazás az Oroszországhoz való csatlakozásról, majd egyesülés Észak-Oszétiával.

⁷Egy 2021-ben végzett közvélemény-kutatás szerint a két szakadár területen élők több mint fele szeretne csatlakozni Oroszországhoz – akár bármiféle autonómia nélkül –, kevesebb mint egytizedük vágyik függetlenségre, és mindössze 12 százalék vallotta azt, hogy szeretne visszatérni Ukrajnához. A Donbasz Kijev által ellenőrzött területein ezzel szemben csak a lakosság 1/5-e támogatott valamiféle önállóságot, 10 százalék alatti a függetlenséget támogatók aránya. Az Oroszországhoz csatlakozást pedig lényegében kizártnak tartották. A kutatás nem terjedt ki az elvándorlókra (kb. 1,5 millióan költöztek belső Ukrajnába a Donbaszból és a Krím-félszigetről, kb. 1 millió ember telepedett át Oroszországba). <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2022/02/mi-valtozik-a-szakadar-terulet-fuggetlensegevel> (Letöltés: 2022.04.19.)

⁸Valamivel logikusabb érv lehetne orosz részről a Krím-félsziget vízellátásának megoldatlan problémája, amelyre azért nincs diplomáciai megoldás, mert a Krím annektálását sem Ukrajna, sem a nemzetközi közösség nem ismeri el (bár hallgatólagosan tudomásul veszi).

Biztonságpolitikai garanciák hiányában Oroszország követelései szükségszerűen a területek elosztásának funkcionális (de facto) szempontjaiból indulnak ki a (de jure) determinált felosztás helyett.⁹ A probléma szorosan összefügg Európa határainak meghatározásával.

2. A háború nemzetközi szintje: Oroszország kontra Nyugat

A háború második dimenziója az Oroszország elleni szankciós politika, amelyet előbb a Krím annektálására válaszként a nemzetközi közösség, elsősorban az USA indított el.¹⁰ A szankciók természetét és célját illetően komoly változást figyelhetünk meg 2018-tól. Ekkor jelennek meg az amerikai geopolitikai célokat szem előtt tartó büntető intézkedések, és azon országokat érintik, amelyek fegyverekkel, szolgáltatásokkal, pénzzel támogatják Szíria, Venezuela, Észak-Korea kormányait. Szíria és Venezuela esetében a szankciók célpontja egyértelműen Oroszország. Miután a bankközi tranzakciókat bonyolító hálózati rendszerek amerikai ellenőrzés alatt állnak, már ekkor elindult a lehetséges kikapuk keresése. Ezek sorában a legelőrébb mutató megoldást az orosz központi bank direkt összekötése mutatja indiai partnerével. A megújított rendszer – Oroszország SWIFT-rendszerről való letiltása okán – ismét fontos bankközi információs csatorna lesz India felé.

A 2022-es orosz–ukrán háború kirobbanását követő szankciók természetüket tekintve már direkt támadásba lendülnek Oroszország ellen. Céljuk túlmutat Ukrajnán: nyíltan az orosz gazdasági és pénzügyi rendszer összeroppantására irányul. Új jelenség az is, hogy bár Európa már a korábbi szankciók esetében is elfogadta az amerikai intézkedéseket, most az USA-val teljes együttműködésben szankciócsomagokat állítanak össze.¹¹ Ez az a pont, amikor már nem orosz–ukrán háborúról, hanem Oroszország és az euroatlanti szövetség egésze közötti általános háborúról kell beszélnünk. Ez lényegében így már világháborúnak tekinthető. Magába foglalja a proxyháború minden jellemzőjét, a gazdasági és pénzügyi szektort. Ebben a körben a szankciók már nemcsak Oroszországot, hanem a

⁹2021 decemberében az orosz Külügyminisztérium egy a NATO-nak címzett megegyezési tervet tett közé az érdekszféráról: „Agreement on measures to ensure the security of the Russian Federation and member States of the North Atlantic Treaty Organization” (Unofficial translation, 2021).

[https://mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticeskoe-dos-e/dvustoronnie-otnosenij-rossii-s-inostrannymi-gosudarstvami/rossia-nato/1790803/?lang=en\(Letöltés: 2022.04.19.\)](https://mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticeskoe-dos-e/dvustoronnie-otnosenij-rossii-s-inostrannymi-gosudarstvami/rossia-nato/1790803/?lang=en(Letöltés: 2022.04.19.)) A tervezet különösen érdekes a háború szempontjából, ugyanis az első pontok szerint fontosnak tartaná a dialógus erősítését. A 4. cikkely szerint Oroszország és a NATO deklarálják, hogy nem tekintik egymást ellenségnek. 6. cikkely: a NATO kötelezettséget vállal, hogy nem terjeszkedik tovább, „kizárva Ukrajna és más államok csatlakozását”. 7. cikkely: A NATO kötelezettséget vállal, hogy semmilyen katonai tevékenységet nem folytat Ukrajnában, „Kelet-Európa más államaiban, a Dél-Kaukázusban és Közép-Ázsiában”. Vagyis arról van szó, hogy ezeket a területeket orosz érdekszférának ismerje el a NATO, amire nyilvánvalóan nem lesz hajlandó, és ezt valószínűleg Moszkvában is tudják. A Fehér Háznak is eljuttatott tervezetre az USA 2022 januárjában válaszolt: „a NATO nem deklarálja, hogy elviekben is elutasítja Ukrajna esetleges felvételét, és nem merül fel, hogy az orosz igényeknek megfelelően a NATO infrastruktúrája visszatérne az 1997-es állapothoz” (cf. telex 2022.02.21). 2022. február 17-én Moszkva hivatalos írásos válaszában kijelentette, amennyiben az USA és a NATO szövetségesek nem állnak készen egy jogilag is kötelező érvényű írásos megállapodásra, akkor Moszkva „kénytelen lesz reagálni”, többek között haditechnikai lépések végrehajtásával”. Ez után jelentette be Biden elnök, hogy szerinte Oroszország meg fogja támadni Ukrajnát. – Vajon ki akarta a háborút? Ki az igazi háborús bűnös? A kérdés automatikusan felveti az iraki háború jogosságát is, és az USA, valamint az angolok felelősségét.

Ezért (is) mondhatta azt Lavrov külügyminiszter, hogy „követeléseink nem egy étlapon állnak, amelyből válogatni lehet. Nem is ultimátum, egyszerűen azon alapszik, hogy a kérdéseket csak átfogó módon lehet rendezni”.

¹⁰Obama elnök 2014-ben összesen négy végrehajtandó rendeletet bocsátott ki (E.O.s. 13660–13662; 13685). Ezek célja a demokrácia és a béke fenntartása Ukrajnában. Az amerikai szankciók 480 vállalatot és 253 személyt érintettek. 2016 és 2021 között az Oroszországgal szembeni szankciók (4 db) elsősorban az amerikai elnökválasztásokkal kapcsolatos kibertámadások vonatkozásában születtek.

¹¹A szankciók Oroszország teljes pénzügyi infrastruktúrája ellen irányulnak, és az országban működő pénzintézeteknek kb. 80 százalékát érintik, köztük a négy legnagyobb bankot.

globális világ egészségét, sőt magukat a szankciók kivetőit sújtják. Komoly rombolást okozva a funkcionálisan kialakult globális ellátási láncokban. Különösen az energia-, az élelmiszer- és a nyersanyagellátás területein. A dominóhatás érvényesülése okán csaknem minden gazdasági ágazatot, beleértve a szolgáltató szektort is, maga alá gyűrhet.

3. A háború globális szintje: virtuális szuverenitás mint a biztonságpolitika új dimenziója

Az Oroszországgal szembeni nyílt szankciós támadás a háború új dimenzióját hozta felszínre. Az új világrendért vívott harc, amelynek tétje végső soron az Egyesült Államok és szövetségesei által preferált bipoláris világrend vagy a feltörekvő államok és Oroszország által támogatott multipoláris világrend. A háború már jó ideje a világ újrafelosztásáért folyik. Ebbe a csaknem két évtizede zajló versenyben bombaként robbant – az ukrán konfliktus megtorlásaként Oroszország ellen bevetett pénzügyi szankcióknak köszönhetően – egy globális pénzügyi háború: az olajdóllár versus nemzeti valuták (jüan, rúpia, rubel) közötti harc, amely nagymértékben befolyásol(hat)ja a globálisan szerveződő ellátási láncok működését. A dollár 1974 óta a világkereskedelem vezető fizetőeszköze. Világuralmának megtörése és a nemzetközi kereskedelem áttérése más, esetleg a nemzeti valuták használatára nem csak megtörheti az USA nemzetközi kereskedelem fölötti kontrollját, hanem hatalmas bevételi forrástól is megfosztja azt.

Bizonyos jelek már jó ideje arra engednek következtetni, hogy a technológiai forradalom egy globális technológiai háború irányába tart. A korábbi időszakokhoz képest minden fejlesztéshez kapcsolódik valamiféle védelmi vagy biztonsági intézkedés is, amely a technológia által érintett területi/igazgatási/nemzeti érdekekre fókuszál.¹² A világháló tekintetében a helyzet merőben más. Miután a hálózatot működtető multinacionális cégek többségi tulajdona és irányítása az USA-ban van, a világháló ellenőrzési jogát („keyrights of control”) az Egyesült Államok önhatalmúan magának vindikálja. Ezzel gyakorlatilag teljhatalmú ellenőrzési lehetőséggel bír a világkereskedelemtől az államok igazgatási rendszerén át a pénzügyi tranzakciókig minden globálisan zajló tevékenységen. Az amerikai polgárok tömeges megfigyelésével kapcsolatos 2013-ban kirobbant botrány a közösségi hálózatok individuumokkal szembeni jogsértő magatartására hívta fel a figyelmet. Azzal, hogy a Twitter, a Facebook és társaik mint az USA globális nagyvállalatai nemcsak állást foglaltak, hanem közvetlen szerepet is játszottak a 2020-as elnökválasztási kampányban, nemcsak az amerikai jogállamiság és demokrácia ellen vétettek, hanem nyílt fenyegetést is jelentenek minden szuverén államra nézve. Egységes nemzetközi szabályozás hiányában ugyanis a világháló ellenőrzését kézben tartó amerikai vállalatok/vállalatcsoportok, s rajtuk keresztül az USA kulcsfontosságú nemzetközi befolyással bírnak. Ebben az összefüggésben a sokat hangoztatott világkormányzás nem értelmezhető másként, mint az elvesztett unipoláris statusquo visszaállítása.

Európa elsőként próbálta meg kisebb-nagyobb sikerrel kordában tartani az online platformok működését. A szabályozás területén jelenleg az EU rendelkezik a legkidolgozottabb megoldásokkal.¹³

¹²Államvédelmi és biztonságpolitikai megfontolásokból elsőként Kína blokkolta a külföldi – Google, Facebook, Instagram, Twitter – és további több ezer külföldi weboldalt (pl. *The New York Times*, *Wikipédia*). Helyükbe saját gyártmányú kínai weboldalak sokasága került [pl. WeChat (Whatsapp), Tik Tok (Music.ly), Baidu (Google) és Weibo (Facebook)] az online cenzúra kemény jelenléte mellett.

¹³Az EU 22 évvel ezelőtt alkotta meg a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes jogi vonatkozásairól szóló irányelvét: „Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv”, 2000. június 8. (2000/31/EK). A megváltozott digitális környezet okán az online tér egységes szabályozására a Bizottság 2020-ban elkészítette a „Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról” és a „Javaslat az Európai Parlament és

Azok hatékonyságát azonban nagymértékben csökkenti a tény, hogy a fékek helyi szintűek, miközben a rendszerek globálisan működnek. A helyi szabályozás tehát önmagában nem elegendő.

A digitális védelem terén új korszakot nyitott meg Oroszország. Az amerikai választások eredményeit és a mögöttes háttérhatalmi összefüggéseket látva, hihetetlen gyorsasággal léptek. 2020 decemberében benyújtották, 2021. január 6-án az Állami Duma már el is fogadta azt a törvényt, amely jogilag is lehetővé teszi az állam számára a világhálóról való lekapcsolódást abban az esetben, ha azt a nemzeti és biztonsági érdekek úgy kívánják. 2021. február 2-án a Biztonsági Tanács elnökhelyettese, Dmitrij Medvegyev bejelentette, hogy nemcsak az internetről való lekapcsolódás lehetséges technikailag, hanem szükség esetén Oroszország képes a nemzetközi SWIFT fizetőrendszerről való leválásra is.¹⁴ Bár a globális hálózatról való tényleges lekapcsolódás kétélű fegyver, nem hagyható figyelmen kívül az a kockázati tényező sem, hogy a keyrights of controlt továbbra is az USA birtokolja. Ezért Oroszország számára a leválás technológiája egyszerre szuverenitási és nemzetbiztonsági kérdéssé vált.

A virtuális szuverenitásért folytatott küzdelem második szakaszát orosz részről a puding próbájaként írhatjuk le. Az orosz-ukrán konfliktus okán bevezetett pénzügyi szankciók keretében az orosz bankokat kizárták az amerikai dollár által dominált, a világon mintegy tizenegyezer bankot összekötő nemzetközi SWIFT fizetési rendszerből. A kitiltás a világ egyik legnagyobb energia-, nyersanyag- és gabonaexportőrének szegezett nyílt hadüzenettel ér fel, hiszen blokkolja az ország exportját és importját. Ezáltal nemcsak Oroszországot, hanem a globális ellátási láncokba szerveződő gazdaságot és a világkereskedelemben általánosan elterjedt dollárt is erős ütés érte.

A védekezés több lépcsőben, a politikai és a kibertérben összehangolva zajlott. Oroszország sikerrel oldotta meg a leválást és az áttérést a nemzeti fizetési rendszerre (MIR), amely az UnionPayhez társulva közvetlenül kapcsolódik a kínai fizetőrendszerhez (CIPS). Bár ez jelenleg csak a SWIFT egy regionális alternatívájának tekinthető, a nyugati szankciók növekedésével egyre több ország kényszerül a SWIFT- és a dollárelszámolású ügyletek elkerülésére (lásd Irán).

A sikeres leválással Moszkva politikai értelemben kettős győzelmet aratott. Egyrésztől bebizonyította, hogy van élet a fennálló pénzügyi világrenden túl is, másrésztől a dolláralapú elszámolás helyett utat nyitott a nemzeti valutáknak a nemzetközi kereskedelemben. Egyik oldalon nyilvánvaló politikai cél a dollár használatának megkerülése, elsősorban az energiapiacra. A másrésztől viszont az alternatív hálózatok és a nemzeti valutákra való áttérés egyfajta demokratizálási folyamat elindulását jelzi a globális erőterben: megkönnyíti és felgyorsítja a globális gazdaságba való bekapcsolódás esélyét azon szegény államok és vállalatok számára is, akik a globális versenyből kisodródtak. A gondolat nem újkeletű, hiszen a BRICS-országok célként jelölték meg a nemzeti valutákkal folytatott kereskedelmet a csoporton belül,¹⁵ az Eurázsiai Gazdasági Unió (EGU/EAEU) pedig a kezdetektől ezt a gyakorlatot folytatja.

Az energiakereskedelem ázsiai piacán a júanelszámolás már évek óta bevett gyakorlat. A dolláralapú tranzakciók kikerülésére még az euróval is kombinálják. Legutóbb Szaúd-Arábia is csatlakozott ehhez a körhöz azzal, hogy beleegyezett a júan elfogadásába a kínai olajeladások egy részének esetében.¹⁶

a Tanács rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a megtámadható és méltányos piacokról (digitális piacokról szóló jogszabály)" című dokumentumokat (COM/2020/842 final).

¹⁴The Moscow Times, Febr.1,2021. <https://www.themoscowtimes.com/2021/02/01/russia-is-ready-to-disconnect-from-global-internet-medvedev-says-a72791> (Letöltés: 2022.04.19.) *Az internetről való leválás technológiai szempontból nem újdonság. Hasonló lépéseket tett Kína.*

¹⁵A 2019-ben Brazíliában megtartott BRICS csúcstalálkozó fő témája a nemzeti valuták voltak.

¹⁶Ez komoly politikai sikernek könyvelhető el, hiszen az olajdollárt az a mindmáig megingathatatlan egyezmény tartotta életben, amely a Nixon-adminisztráció és Szaúd-Arábia között 1974-ben kötött. Lásd Henry KISSINGER: *Diplomacy*. Az egyezmény felrúgásának nyilvánvalóan politikai okai vannak (az USA nem támogatja a királyság

Hasonló, rubel-rúpia elszámoláson alapuló megállapodás került előkészítési fázisba India és Oroszország között, különös tekintettel a kőolaj és a védelmi célú katonai felszerelések kereskedelmére. Sz. Lavrov külügyminiszter indiai tárgyalásainak másik témája a SWIFT alternatívájának létrehozása. A jelek szerint a bankok közötti kommunikációs csatorna rekordgyorsasággal fog elkészülni, mert azt a már működő és az indiai rendszerrel kompatibilis orosz központi bank rendszerével kapcsolják össze.

A politika szemüvegén keresztül vizsgálva a virtuális tér használatával kapcsolatos kezdeményezéseket, három trendet láthatunk kibontakozni.

1. Egyre több állam érdeklődik a nagy nemzetközi ügyleteket bonyolító hálózati szolgáltatóktól való részleges, de nem teljes függetlenedés lehetősége iránt.
2. A fizetési rendszerek diverzifikációjára fókuszáló alternatívák két szuverén politikai entitás között jönnek létre. Mindegyik fizetési kommunikációs rendszer a kapcsolatok természetéhez igazított, és közmegegyezéssel kialakított mechanizmusok mentén működik.
3. Ezek a funkcionálisan szerveződő súlyozott biztonságpolitikai kockázattal bíró fizetési rendszerek az állam szuverenitásának meghatározó tényezői a virtuális térben.

A biztonságpolitikai dimenziójából nézve a funkcionálisan szerveződő ellátási láncok a virtuális térben szuverén entitásként viselkednek. A konnektivitás változatlanul a globalizáció dinamizáló ereje marad. Ugyanakkor a külső nyomással szembeni önvédelem a virtuális térben egyfajta deglobalizáció irányába hat. Politikai szempontból a MIR és a CIPS összekapcsolása, a rendszer függetlenedése a SWIFT-től és a dollártól, túlmutat Oroszországon. A globalizáció új szakaszába érkezett, amelyben a regionalizáció várhatóan fontos szerephez jut. Ez pedig reményeink szerint a virtuális tér demokratizációjához vezet, lehetővé téve azon országok, régiók térségek számára is a globális gazdaságba való bekapcsolódást, akik szegénységük okán vagy külső politikai nyomás hatására kívül rekedtek az ellátási láncokon. Ma még nagy kérdés, hogy e folyamat végén egy multipoláris világrend vár-e ránk, vagy egy újabb sok eredményeképpen visszatérünk-e a totális globalizáció állapotába?

4. Háború a virtuális térben: deglobalizáció

A globális ellátási láncok tevékenységét és szerveződését, valamint a fizetési (bankközi információs) rendszereket közvetlenül érintő pénzügyi háború egyben azt is jelenti, hogy az új világrendért folytatott küzdelem hadszíntere a való világból átkerült a virtuális térbe. A virtuális vagy kibertér jelentősége abban áll, hogy ma még az itt zajló tevékenységek többsége, a globális gazdaságtól az államok kormányzásán át a közösségi médiumokig, mind azon multinacionális vállalatok irányítása és kontrollja alatt áll, amelyek többségi tulajdona és/vagy központja az Egyesült Államokban van. E vállalatokon keresztül közvetve vagy közvetlenül az USA épp úgy ellenőrzése alatt tartja a világhálón zajló kereskedelmi és pénzügyi folyamatokat, akár katonai erejének köszönhetően a világtengerek kereskedelmét.

A fentiekből logikusan következik: a virtuális tér feletti ellenőrzés kérdése az új világrend egyik sarkalatos pontja lesz. A probléma nem újkeletű. Napjaink egyik legnagyobb biztonságpolitikai kihívásai közé tartozik. Az már ma is világosan látszik, hogy a globálisan működő hálózati rendszerek lokális szintű szabályozása épp úgy nem vezet eredményre, mint a multinacionális cégek feldarabolása. A virtuális térben zajló dollár versus nemzeti valuták között dúló élet-halál harc kérdését összekapcsolta a digitális szuverenitás és a digitális biztonság kérdéskörével. A világhálóról és/vagy a nemzetközi fizetőrendszerekről való leválás lehetősége a globalizációnak új irányt mutat: a

jemeni politikáját). Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Szaúd-Arábia kőolajtermelésének egynegyedét Kínába adja el. A térségben pedig Oroszország mellett Irán is felsorakozott a versenymezőnybe.

konnektivitás továbbra is a globalizáció dinamizáló ereje marad, de a külső nyomással szembeni önvédelem a virtuális térben egyfajta deglobalizáció irányába hat: előmozdítja, serkenti a globális ellátási láncok funkcionális átrendeződését, újak keletkezését. A virtuális térben létrejövő új entitások kialakulásában a funkcionalitás és a stratégiai gondolkodás érvényesül. A virtuális tér mint a globális ellátási láncok funkcionális kerete kitágítja, ugyanakkor flexibilizálja is a globális térszerkezetet.

II. Új világrend: globalizáció versus deglobalizáció

Világpolitikai összefüggésben az orosz–ukrán háború merőben más megvilágításba kerül. Ebben a vonatkozásban a tét nem kevesebb, mint a világ politikai és gazdasági újrendezése, amelyben két egymással ellentétes nézet/érdek csap össze.

Washington álláspontját a minap Biden elnök egy kerekasztal-beszélgetés alkalmával összegezte: „...új világrend lesz, és azt nekünk kell vezetnünk, egyesítve ebben a szabad világ többi részét.”¹⁷ Megközelítésében az egyesítés célja nem kevesebb, mint az USA világvezető pozíciójának fenntartása az amerikai geostratégiai doktrínához igazított bipoláris erőegyensúly megteremtésével.¹⁸ A pólus másik oldalán azonban már nem Oroszország, hanem Kína áll. Leegyszerűsítve az új geopolitikai felállást: Euroatlanti térség versus Kelet-Ázsia. Oroszország nincs és nem lehet alkupozícióban. Washington végső célja tehát nem kevesebb, mint Moszkva kiiktatása a globális alkuból. Néhány nappal később Oroszország külügyminisztere, Szergej Lavrov is egy új globális rendről beszélt: [Kínával együtt] „egy többpólusú, igazságos és demokratikus világrend” felé haladunk.¹⁹ Ebben a koncepcióban Kína, India és az USA vezette atlanti térség mellett Moszkvának mint az eurázsiai térség centrumának is helye van. Sőt. A multipolaritás nemcsak új irányt szab a globalizációnak, hanem politikailag flexibilissé is teszi azt, mert az információs korszakban zajló globalizáció leginkább jellemző tulajdonságát, a csatlakozási kényszert is figyelembe veszi a virtuális és a földrajzi térben egyaránt. Ugyanakkor nyitva hagyja a funkcionalitás mentén zajló további regionalizációs folyamatok lehetőségét. Ebben a modellben a világ régiói nem alárendelt, hanem mellérendelt szerepet játszanak. Számuk nem korlátozott. Helyüket és befolyásukat a globális ellátási lánc működésében játszott szerepük határozza meg.²⁰

Míg az euroatlanti stratégiában a rendező elv a globális világ működtetése, addig a multipoláris stratégiában a különböző ellátási láncok funkcionális rendszerének létrehozása/dinamizálása és együttműködésének biztosítása a feladat. Az előbbi egy vertikális, az utóbbi egy horizontális keretrendszert feltételez.²¹

¹⁷„And now is a time when things are shifting. We're going to — *there's going to be a new world order out there, and we've got to lead it. And we've got to unite the rest of the free world in doing it*” (kiemelés tőlem – U. E.). Remarks by President Biden Before Business Roundtable's CEO Quarterly Meeting. MARCH 21, 2022. SPEECHES AND REMARKS Business Roundtable Office Washington, D.C.

<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/03/21/remarks-by-president-biden-before-business-roundtables-ceo-quarterly-meeting/> (Letöltés: 2022.04.19.)

¹⁸Lásd KISSINGER, Henry: *Diplomacy*. New York: Simon&Schuster, 1994: 703–732. o.

¹⁹A kijelentésnek különös pikantériája, hogy az éppen egy Afganisztán jövőjével foglalkozó tárgyalás alkalmával hangzott el. A kínai Tunhszi város adott otthont március 30-án az orosz, kínai, amerikai és pakisztáni diplomaták és a tálib vezetők találkozásának. <https://www.portfolio.hu/global/20220330/kinaba-erkezett-az-orosz-kulugyminiszter-536409> (Letöltés: 2022.04.19.)

²⁰E koncepció jegyében hozták létre 2006-ban a BRICS államok csoportját, akik nemcsak a G20 tagjai, hanem a világ öt régióját, s a föld népességének felét képviselik. S bár aktivitásuk sokat gyengült a világgazdasági válság óta, a globalizációval kapcsolatos felfogásukat Kína, Oroszország és India külpolitikája viszi tovább.

²¹A multipoláris globalizáció kísérleti modelljének tekinthetjük a BRICS államok létrejöttét és működési gyakorlatát. A csoport „elhalásának” okait áttekintve jól látható, hogy a jelenlegi világrend nem kedvez a multipolaritás kialakulásának.

Washington és Moszkva világrendező elképzelései eltérő geostratégiai doktrínán alapszanak. Az amerikai külpolitika a Fukuyama által megfogalmazott liberális demokrácia ideológiájából indul ki.²² A globális rend talapzatát az individuumok sokasága, csúcsát pedig az intézményesült globális kormányzat alkotja. A stratégia viszont nem ad választ arra a kérdésre, hogy miként viszonyul egymáshoz a bipolaritás és a világkormány koncepciója? Ha ugyanis a történelem vége egyet jelent a liberális demokrácia globális győzelmével, akkor a bipolaritás csupán egy ideiglenes állapot, és számítani kell a két pólus közötti végső leszámolásra. A katonai erőegyensúlyra leszűkített bipolaritás fogalma két, nagyjából azonos katonai potenciállal rendelkező szemben álló felet feltételez. Az Egyesült Államokkal szemben álló oldalon viszont két potenciális jelölt áll: Oroszország és Kína. A globalizáció epicentrumának keletre csúszásával Washington számára Kína ideálisabb választás, hiszen a globális világrendben főszerepet játszó kereskedelmi útvonalak Kelet-Ázsia és az euroatlanti térség között húzódnak. A szabadkereskedelem biztosítása pedig szorosan összefügg az útvonalak mentén elhelyezett katonai potenciállal. A tengeri kereskedelem okán az erőegyensúly kialakítására Kína az ideális partner. A feladat tehát a korábbi partner lecserélése, ami annyit tesz, mint megakadályozni Oroszország globális nagyhatalommá válását, és megakadályozni vagy legalább is gyengíteni az orosz–kínai katonastratégiai együttműködést. Az orosz–ukrán háború szemüvegén keresztül nézve Washingtonnak tehát elemi érdeke az orosz haderő nemzetközi leértékelése és morális lejáratása. Ez magyarázza a médiumok dezinformációs hadrendbe állítását és a proxyháborút: Ukrajna hősiességével még a legkisebb eredményeket is világraszóló eseménnyé duzzasztja. Az orosz külpolitika globális demokrácia koncepciójának fókuszában, –mint azt fentebb már láttuk,– nem ideológiai, hanem funkcionális megfontolások állnak. Ezek lényege, hogy az ellátási láncokba kapcsolódó régiók globálisan szerveződő együttműködési rendszert alkotnak. Az ázsiaiak által preferált funkcionális demokrácia lényege tehát az együttműködési rendszerekben ragadható meg. Míg a liberális demokrácia az egyéntől a kormányzásig ugyanazon jogelvek mentén építkezik, a funkcionális demokrácia az egymástól eltérő joghagyományok mentén szerveződő közösségek közötti konnexiókra fókuszál. Ebben a logikában az egyének és az általuk alkotott közösségek viszonya a demokráciához a lokalitás szférájában rendezendő kérdés. Az ellátási láncok létrejöttének dinamizálása és a globális regionalizáció flexibilitásának szükségességének okán a multipoláris világrend nem tehet mást, mint támogatja a lokális demokráciák sokszínűségét a liberális nyugat által felkínált totális demokrácia ellenében. A multipoláris rendszerben tehát a lokalitás nemcsak mint identitásképző faktor, hanem mint politikai és gazdasági egység is felértékelődik. A funkcionális térfelfogás fontos kísérő eleme a „decentralizáció”, ami a politikai struktúrákban több és nagyobb autonómiát, az irányításban pedig több szervező, koordináló, kiegyensúlyozó, sokszínű együttműködési rendszereket generáló feladatok ellátását teszi szükségessé. Ez pedig a kormányzást a jogállamiság megfoghatatlan kritériuma helyett a pragmatizmus irányába tolja el.

A stratégiai különbségek gyökerei a két nagyhatalom eltérő helyzetére vezethetők vissza. Az USA erejének alapja a világtengeri kereskedelmi útvonalak feletti ellenőrzés, amelyet haderejére támaszkodva gyakorol. Ez mára kiegészült a virtuális kereskedelmet, pénzügyi tranzakciókat, kormányzati infrastruktúrákat, közösségi platformokat és egyéb hálózati tevékenységet bonyolító rendszerek ellenőrzésével.²³ Politikai és gazdasági hatalmának természetéből és érdekeiből fakadóan demokráciafogalma az individualizmusból vezethető le. Ezzel szemben Oroszország erejét földrajzi elhelyezkedése hatalmas energia- és nyersanyagkészlete adja, amelynek leghatékonyabb hasznosítása a világ ellátási láncába való intenzív bekapcsolódástól függ. Ez a bekapcsolódás

²²FUKUYAMA Fr.: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest: Európa, 1994.

²³Ezt a jogot az Egyesült Államok nem a világközösség felhatalmazásából (de jure) gyakorolja, hanem annak okán, hogy a világ nagy informatikai rendszereit működtető cégek központja (de facto) az USA-ban van. Ez egyben azt jelenti, hogy világhatalmi helyzete önnön ideológiai elvárásaival is ellentmondásban áll.

nagyrészt szárazföldön és saját felségterületen keresztül történik, tehát kívül esik az amerikai ellenőrzési zónán. Az olaj- és gázvezetékek szolgáltató funkciójuk okán ugyanazt a szervező- és kontrollszerpet töltik be a globális kereskedelemben, mint a tengeri útvonalak vagy a vasúti hálózatok. A tengeralatti csővezetékek pedig kiterjesztik a szárazföldi infrastruktúra lehetőségeit. Természeti adottságai, történelmi hagyományai, az országot jellemző változatos kulturális és vallási identitással rendelkező nemzeti közösségei alapján, valamint politikai és gazdasági érdekeiből adódóan demokráciafogalma nem az individuumok, hanem a közösségi együttműködések rendszerein keresztül ragadhatók meg. Eltérő társadalmi és kulturális adottságai ellenére a demokrácia fogalmának közösségi oldalról történő politikafilozófiai megközelítésével Oroszország közelebb áll a konfuciánus tanításokkal átítatott ázsiai, vagy az iszlám világ demokráciafelfogásához, mint az Egyesült Államok vagy Európa.²⁴ Oroszország, Kína, India és az iszlám világ jövőjét illetően, úgy vélem, a demokrácia elsősorban a lokalitások szintjén teljesebben ki, míg a nagy entitások (államok, kis- és nagyrégiók) kormányzása nagyobb szervező, koordináló, kiegyensúlyozó és sokszínű együttműködési rendszereket generáló feladatok ellátását igényli a funkcionalitás jegyében.

A sors iróniája, hogy mindkét stratégia sikerének kulcsa a sajátos fejlődési pályát leíró India támogatása. Míg az USA vezette nyugat a „szabadság hálózatában”²⁵ való részvételt ajánl Ázsia „legnagyobb demokráciájának”, addig Moszkva és Peking a globális erőter önálló politikai és gazdasági centrumaként tekint a szubkontinensre. Hogy melyik ajánlat a kecsgetetőbb számára, az ma még csak sejtethető. De India válasza bizonyára döntő hatással lesz az új világrend alakulására.

Következtetések

Az elmondottakból következik, hogy ebben a többszinten zajló háborúban fizikai értelemben Oroszország és Ukrajna, a szankciók dimenziójában Oroszország és a Nyugat, a dollár versus nemzeti valuták harcában Oroszország (mellette áll Kína, India, Szaúd-Arábia) és az USA–EU, az új világrend kérdésében Oroszország–Kína és USA–Euroatlanti Szövetség országai állnak szemben egymással. Ebben az értelmezésben nem kevesebbről, mint egy lefojtott, lokális keretek közé szorított „világháborúról” van szó, amelyben a szemben álló felek kvázi „önmérsékletet gyakorolnak”, amikor a NATO formailag távol tartja magát a hadi eseményektől, Oroszország pedig a katonai műveletek korlátozott kiterjesztésével nem lépi át a Dnyeper vonalát. A háború proxy jellegéből fakadóan azonban az önmérsékleten túl nincs garancia sem annak területi, sem pedig időbeli korlátozottságára.²⁶

²⁴A nyugati társadalmakban is érzékelhető a lokalitás és a demokrácia közötti kapcsolat felértékelődése. Az országos vagy uniós szintű választásokon való alacsony részvétel jól mutatja, hogy a demokrácia jelenlegi politikai struktúrájába vetett hit/bizalom megrendült. Funkcionális szerepüket a civil szervezetek/közösségek vették át. A liberális demokráciák kaotikus állapotát magyarázza, hogy az egyéni jogokon alapuló demokrácia intézményi struktúrája helyett/mellett megjelent a lokalitástól független közösségi demokrácia gyakorlatának egy új formája, mely gyakorlat nemegyszer szembe megy a liberális demokrácia jogelvéivel.

²⁵Ez látványosan megmutatkozott az ugyanazon időben Delhibe látogató brit külügyminiszter asszony és orosz kollégája, Sz. Lavrov eltérő fogadtatásában. Moszkva és Delhi között nyilvánvalóan nem csak a rubel- és rúpiaelszámolású orosz olaj eladása volt a téma, hiszen India az orosz invázió elítélésének kérdésében az ENSZ-szavazáson tartózkodott. Az ok egyértelmű. Míg az USA vezette nyugat a „szabadság hálózatában” való részvételt, azaz együttműködést ajánlott fel, addig Moszkva és Kína önálló politikai és gazdasági erőcentrumként tekint Indiára a globális erőterben. Az, hogy melyik ajánlat a kecsgetetőbb, azt jól illusztrálja a külügyminisztereket megkülönböztető fogadtatás: míg L. Truss a külügyminiszterrel, addig Sz. Lavrov India miniszterelnökével (is) személyesen tárgyalt.

²⁶A háború kiterjedése a Kaukázus térségére a dél-ozét választások tükrében komoly veszélyt jelent. A szakadár térség Grúziától való függetlenségét egyedül Moszkva ismeri el. A 2008-as ötnapos grúz háború hivatkozási alapja orosz részről megegyezik az ukrain invázióéval (biztonságpolitikai érdek, Grúzia NATO tagsága).

Új elemként merül fel ugyanakkor a háború globális kiterjedése a virtuális térre. A virtuális világháború esélyének kockázata napról napra nő, és messze nem merül ki a hibrid háborúk eddig ismert kommunikációra alapozott pszichológiai hadviselésében. A való világ területszerzés célú háborúja, amelynek fókuszában, de jure, Ukrajna szuverenitása és területi integritása áll, az eredetileg politikai nyomásgyakorlásra szolgáló szankciók hadrendbe állítása és az arra adott orosz viszontválaszok okán, de facto elérték a globálisan szerveződő ellátási láncokat is. Már most jól látható, hogy a legfontosabb ellátási láncokban beálló zavarok az energia-, élelmiszer- és nyersanyagellátás mellett, – legyenek azok technológiai és/vagy politikai indíttatásból hozott jogi természetűek, – a virtuális térben fokozott erővel hatnak: a dominóhatás globálisan jelentkezik. Egy lokális konfliktus (ideértve a polgárháborút is) – attól függően, hogy a szemben álló felek, vagy az őket háttérből támogató erők milyen mértékben ágyazódtak be a globális gazdaságba – bármikor világháborúba csaphat át, mert a tér és idő dimenziói a virtuális térben összezsúsznak. Következésképpen, a földrajzi determinizmuson alapuló szuverenitás jogelve a virtuális térben nem érvényesíthető. Az orosz–ukrán konfliktus világpolitikai tanulsága az, hogy a szuverenitás problematikáját új, többdimenziós megvilágításba kell helyeznünk.

Kulcsszavak: szuverenitás, virtuális szuverenitás, funkcionális globalizáció, deglobalizáció, új világrend.